

УДК 371.1:78.071:159.923

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-1-61>**Світлана ІРИГІНА,***orcid.org/0000-0001-9773-0752*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри вокально-хорової підготовки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *lavrikos.music@gmail.com***Олена ЛЕСНИК,***orcid.org/0000-0002-4875-3832*

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *a.lesnik.66@gmail.com*

КОНВЕРГЕНТНИЙ ПІДХІД ЩОДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИРИГЕНТІВ – ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджується конвергентний підхід щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів – здобувачів вищої музично-педагогічної освіти. Проаналізовано теоретичну сутність поняття «конвергенція», під яким розуміють інструмент розширення уявлень стосовно підготовки майбутніх спеціалістів, ознайомлення їх із загальними принципами та універсальними законами, які дозволяють аналізувати різні явища з єдиної точки зору. Визначено, що у контексті психологічної підготовки майбутніх диригентів, конвергентний підхід виявляється як водночас ефективний та неконкурентний метод, котрий спрямований на гармонійне зближення різноманітних аспектів освіти. Встановлено, що музика відіграє ключову роль у конвергентному підході щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів, забезпечуючи комплексний вплив на їхні психічні процеси та сприяючи формуванню необхідних музично-педагогічних компетенцій. Зазначено, що конвергентність формальної та неформальної освіти виявляється в процесі фахової підготовки майбутніх диригентів, яка обумовлена взаємовпливом і взаємопроникненням компонентів, які формуються під час засвоєння студентами дисциплін навчальних планів (формальний компонент освіти) та у художньо-творчих колективах (неформальний компонент). Встановлено, що факторами удосконалення диригентсько-психологічної підготовки студентів є систематичність у вивченні психологічних аспектів, практика в управлінні музичним колективом та постійне самовдосконалення у взаємодії з музикантами. На основі проведеного дослідження встановлено, що основними факторами удосконалення диригентсько-психологічної підготовки студентів є систематичність у вивченні психологічних аспектів, практика в управлінні хором колективом та постійне самовдосконалення для результативної взаємодії з музикантами.

Ключові слова: конвергенція у професійній освіті, культурологічна спрямованість диригентсько-педагогічної діяльності, психологічна складова диригентсько-педагогічної підготовки, психологічна взаємодія «диригент – хоровий колектив», механізми набуття досвіду знань щодо психології відповідних професійних відносин, фактори удосконалення диригентсько-психологічної підготовки здобувачів вищої освіти.

Svitlana IRUHINA,*orcid.org/0000-0001-9773-0752*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Vocal and Choral Training

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odessa, Ukraine) *lavrikos.music@gmail.com***Olena LIESNIK,***orcid.org/0000-0002-4875-3832*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Vocal and Choral Training

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odessa, Ukraine) *a.lesnik.66@gmail.com*

A CONVERGENT APPROACH REGARDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE PSYCHOLOGICAL TRAINING OF FUTURE CONDUCTORS – ACQUIRING HIGHER MUSIC AND PEDAGOGICAL EDUCATION

The paper studies a convergent approach to the essence and content of psychological training of future conductors – students of higher musical and pedagogical education. The theoretical essence of the concept of convergence is analyzed,

which is understood as a tool for broadening ideas regarding the training of future specialists, introducing them to general principles and universal laws that allow analyzing various phenomena from a single point of view. It was determined that in the context of the psychological training of future conductors, the convergent approach turns out to be an effective and non-competitive method at the same time, which is aimed at the harmonious convergence of various aspects of education. It has been established that music plays a key role in a convergent approach to the essence and content of the psychological training of future conductors, providing a comprehensive impact on their mental processes and contributing to the formation of the necessary musical and pedagogical competencies. It was determined that the convergence of formal and informal education is manifested in the process of professional training of future conductors, which is due to the mutual influence and interpenetration of components that are formed during students' assimilation of curriculum disciplines (formal component of education) and in artistic and creative collectives (informal component). It has been established that the factors for improving the conducting and psychological training of students are systematicity in the study of psychological aspects, practice in managing a musical team, and constant self-improvement in interaction with musicians. On the basis of the conducted research, it was established that the main factors for improving the conducting and psychological training of students are systematicity in the study of psychological aspects, practice in managing a choral team, and constant self-improvement for effective interaction with musicians.

Key words: convergence in professional education, cultural orientation of conducting and teaching activities, psychological component of conducting and pedagogical training, psychological interaction "conductor – choir", mechanisms of gaining experience and knowledge about the psychology of relevant professional relationships, factors of improvement of conducting and psychological training of students of higher education.

Постановка проблеми. У сучасній освітній практиці конвергенція визнається як важливий метод, що дозволяє врахувати різноманітність та взаємозв'язок різних галузей знань. В контексті підготовки майбутніх диригентів цей підхід є особливо актуальним, оскільки він дозволяє не лише розглядати музично-педагогічну діяльність з психологічної точки зору, а й інтегрувати різні аспекти психологічної підготовки в навчальний процес. Підготовка майбутніх диригентів є складним та багатограним процесом, який вимагає не лише музичних знань та вмій, але й психологічної готовності до взаємодії з музикантами та управління хоровим колективом. Психологічна підготовка в цій сфері набуває особливого значення, оскільки вона визначає успішність та ефективність роботи диригента з хоровим або оркестровим складом.

Незважаючи на важливість психологічної підготовки майбутніх диригентів, на сьогоднішній день існує певна неоднозначність та недостатня увага до цього аспекту в процесі їхньої освітньої підготовки. Відсутність чіткої методології та програми психологічної підготовки може стати перешкодою для розвитку професійних якостей диригента та його успішної взаємодії з музикантами. Таким чином, виникає необхідність у детальному дослідженні та розробці ефективних підходів до психологічної підготовки майбутніх диригентів, спрямованих на підвищення їхньої професійної компетентності та успішнішу роботу з музичними колективами, тому актуальним являється розгляд конвергентного підходу щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів – здобувачів вищої музично-педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику дослідження конвергентного підходу щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів – здобувачів вищої музично-

педагогічної освіти досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, Н. В. Сулаєва підкреслює, що конвергентність формальної педагогічної освіти студентів у поєднанні з неформальною мистецькою освітою в художньо-творчих колективах має значний вплив на якість підготовки майбутніх диригентів. Особливо це проявляється у розвитку ключових компетентностей, таких як обізнаність і самовираження у сфері культури, соціальна та громадянська компетентності. Дослідниця підтверджує, що використання конвергентного підходу значно підвищує рівень сформованості загальних і фахових компетентностей майбутніх диригентів, а також сприяє гармонійному розвитку здобувачів вищої музично-педагогічної освіти, які відповідають потребам сучасного освітнього середовища.

Федорець В. М. дослідив роль компетентності в здоров'язбережувальній діяльності вчителя фізичної культури на основі застосування конвергентного підходу, а також надав практичні рекомендації щодо її впровадження та розвитку в педагогічній практиці. Костенко Л. Ю., Шумська Л. Ю. висунули нові методики викладання хорового диригування, які дозволяють покращити якість навчання цього предмета. Бойко В. Г. визначив особливості професійної діяльності диригента академічного хору та запропонував практичні поради для покращення результатів у цій сфері. Доронюк В., Серганюк Л., Серганюк Ю. надали педагогам шкільних хорів нові інструменти та методики для успішного керування хоровим колективом. Волкова Ю. І. запропонувала практичні рекомендації щодо формування художньо-комунікативних умінь майбутніх учителів музики і хореографії, які дозволяють покращити якість їхньої педагогічної діяльності.

Мета статті полягає в систематизації та аналізі конвергентного підходу щодо сутності та змісту

психологічної підготовки майбутніх диригентів – здобувачів вищої музично-педагогічної освіти. Для досягнення мети виокремлено такі завдання: визначити сутність конвергентного підходу щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів та проаналізувати характерні ознаки психологічної підготовки майбутніх диригентів. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Конвергенція, яка визначається як взаємопроникнення різноманітних явищ, наукових галузей та знань, знайшла своє застосування в освіті як метод подолання фрагментації та одностороннього уявлення про професійного світу. У професійній освіті конвергенція виступає як інструмент розширення уявлень стосовно підготовки майбутніх спеціалістів, що ознайомлює їх із загальними принципами та універсальними законами, які дозволяють аналізувати різні явища з єдиної точки зору.

Конвергенцію (лат. *converg* – зближення, сходження) розуміємо як важливий аспект для досягнення певних цілей, збереження сутностей та системності у процесі взаємодії різних феноменів. У контексті психологічної підготовки майбутніх диригентів, конвергентний підхід виявляється як водночас ефективний та неконкурентний метод, котрий спрямований на гармонійне зближення різноманітних аспектів освіти. У багатьох випадках конвергентність проявляється як співвідносність та синхронність процесів, що дозволяє зберігати їхню цілісність та інтегрованість, проте, варто зауважити, що не завжди можливо інтегрувати всі феномени, оскільки це може призвести до втрати первинних якостей чи конкурентних стратегій, що несуть недоцільні наслідки (Федорець, 2019).

В контексті музичної освіти конвергентний підхід здійснюється через інтеграцію музичної та психологічної компетенцій для підготовки майбутніх диригентів. Важливою є необхідність активізації різних видів пізнавальної діяльності психіки здобувачів освіти, що переважно обмежувалася мисленнєвими процесами. Музика, в цьому контексті, є ключовим інструментом у досягненні цієї мети, яка завдяки своїм особливостям та властивостям, має потужний вплив на людську психіку та емоційний стан, а сам процес сприйняття музики відкриває нові можливості для розвитку пізнавальних, емоційних та творчих здібностей здобувачів освіти.

Музично-звукова матерія, за своєю природою, здатна викликати різноманітні відчуття та сприй-

няття, розширюючи сферу переживань та дозволяючи відчути нові стани тіла. Крім того, музика, як вид мистецтва, має тимчасовий характер та може керувати загальним психологічним станом людини. Її вплив на психічний стан, а також її здатність брати участь у конвергенції, робить музику незамінним інструментом у диригентсько-психологічній підготовці здобувачів вищої освіти.

Важливість психологічної підготовки диригентів полягає у формуванні в них здатності до забезпечення ефективної комунікації та взаємодії з хоровим колективом. Вольовий вплив диригента сприяє створенню сприятливого творчого середовища, в якому музиканти можуть відчувати себе заохоченими до творчості та розвитку. Активізація всіх пізнавальних процесів, в тому числі емоційного сприйняття, підтримується через використання музики як засобу впливу (Clack, 2002).

Сучасні дослідження підтверджують, що багато музичних творів відображають різні аспекти мисленнєвого процесу, моделюючи фази та операції, що відбуваються у мозку людини. Важливо відзначити, що музика здійснює вплив на обидва типи мислення – довільне та мимовільне, що робить її потужним інструментом для підтримки когнітивних процесів здобувачів освіти.

Варто відзначити, що звучання музики викликає фізіологічні реакції в організмі людини, змушуючи серце та внутрішні органи працювати в певному режимі. Наукові дослідження підтверджують, що музика впливає на діяльність мозку, сприяючи його роботі у відповідний спосіб (Ericsson, Pool, 2016). Однак, вибір музичних творів та їх параметрів, таких як динаміка та тривалість звучання, має бути обдуманим і зробленим з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти. У контексті впливу музики на процеси мислення варто відзначити позитивний вплив музичних занять на розвиток мозкової активності, де дані заняття сприяють формуванню різних психічних процесів, які у свою чергу впливають на когнітивні та емоційні аспекти особистості (Levitin, 2006).

Процеси конвергенції в освіті при використанні музики можуть бути реалізовані ще в одному – світоглядному аспекті. Музика, як мистецтво звуків, є не лише джерелом естетичного задоволення, але й відображенням загальних законів Всесвіту. У середні віки Отці Церкви тлумачили музику як прояв Божественного Логосу (Слова), що відбивається в малих логосах буття, включаючи послідовність Фібоначчі. Ця послідовність, яка зустрічається в різних явищах неживої та живої природи, також проявляється в музичних елементах, таких

як діатонічний звукоряд та структура акордів. Принципи гравітації також можуть бути відображені у музичних творах через наявність сильних і несильних тонів, а також у музичному розмірі. Звідси походить розмовна лексика музикантів про «вищі» і «нижчі» ноти.

Крім того, музика має властивість будувати простір у психічному вимірі, що відображає принципи світобудови – зв'язок між простором і часом. Таким чином, музика не лише надає естетичний досвід, але й сприяє розумінню загальних законів Всесвіту. Врахування цього фактору є значно важливим для психологічної підготовки майбутніх диригентів під час здобуття ними вищої музично-педагогічної освіти (Deutsch, 2013).

Отже, можемо зазначити, що музика відіграє ключову роль у конвергентному підході щодо сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів, забезпечуючи комплексний вплив на їхні психічні процеси та сприяючи формуванню необхідних музично-педагогічних компетенцій.

Варто відзначити, що конвергентність формальної та неформальної освіти виявляється в процесі фахової підготовки майбутніх диригентів, яка обумовлена взаємовпливом і взаємопроникненням компонентів, які формуються під час засвоєння студентами дисциплін навчальних планів (формальний компонент освіти) та у художньо-творчих колективах (неформальний компонент). Під час навчання формується підґрунтя фахової компетентності, яка збагачується завдяки різноманітності неформальної мистецької освіти (Сулаєва, 2014: 182).

Необхідно зауважити, що ефективність мистецько-освітньої діяльності в художньо-творчих колективах, де надається неформальна мистецька освіта, визначається різними функціями. Одна з них – функція естетичної соціалізації, що прояв-

ляється у формуванні естетичних смаків, розвитку творчого потенціалу та усвідомленні загально-людських цінностей через мистецтво. Важливою є і ціннісно-орієнтаційна функція, яка сприяє формуванню світогляду та розвитку духовності у здобувачів вищої освіти (Сулаєва, 2009а; Про затвердження Концепції, 2015; Сулаєва, 2015). Неформальна мистецька освіта також має важливу професійно-розвивальну функцію, що допомагає у розвитку необхідних навичок для майбутньої професійної діяльності. Для студентів цінними є також катарсисно-компенсаційна та рекреаційна функції, які сприяють формуванню гармонійної особистості та збереженню фізичного і психічного здоров'я (Сулаєва, 2014: 8–9).

У процесі конвергентної взаємодії формальної освіти та неформальної мистецької активізуються важливі механізми соціалізації майбутнього диригента: ідентифікації, емпатії, сублімації тощо (Сулаєва, 2009b). Здобувачі вищої музично-педагогічної освіти відчують важливість узгодження керованих та некерованих процесів соціального формування особистості, що стимулює їх до поглиблення знань та розвитку професійної майстерності. Неформальна мистецька освіта надає можливість кожній особистості задовольнити свої освітні потреби через вибір видів музичної діяльності та участь у художньо-творчих колективах. У зв'язку з цим, можемо відзначити, що ефективне поєднання формальної та неформальної мистецької освіти дозволяє студентам зробити суттєвий внесок у свій особистісний розвиток та професійне становлення (Сулаєва, Левченко та ін., 2020).

Найбільш значущими в формуванні комунікативних компетенцій диригентів виступають особистісні показники в декількох планах: соціально-психологічному, індивідуально-особистісному, морально-політичному та комунікативному (див. рис. 1).

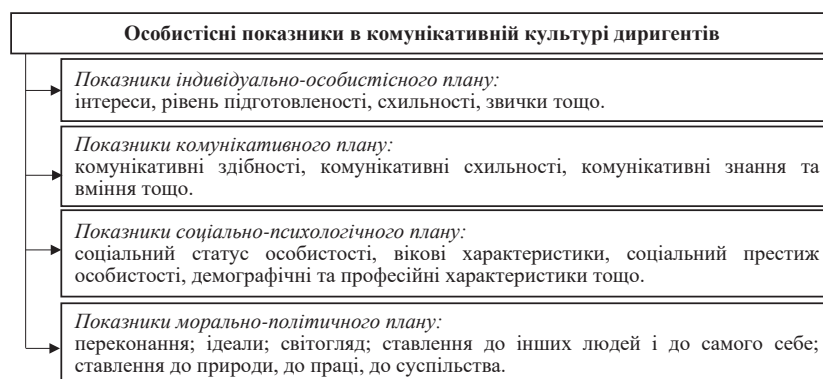

Рис. 1. Особистісні показники в комунікативній культурі диригентів

Примітки: сформовано автором на основі джерела: (Максимова, 2016).

Невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх диригентів є активна концертна та конкурсна діяльність, де ця категорія діяльності формує в здобувачів вищої освіти стресостійкість, здатність бути критичним та самокритичним, формує такі навички, як селф-брендинг та командоутворення, робота з власними психологічними бар'єрами та страхами, здатність презентувати себе та власний творчий продукт.

Варто відзначити, що ефективна психологічна взаємодія між диригентом і хором базується на взаємному розумінні, довірі та співпраці. Диригент повинен мати вміння сприяти психологічній єдності колективу та підтримувати його моральний дух. Керування хором передбачає багатоаспектну роботу, включаючи переконання колективу виконувати музичні твори за вказівкою диригента та сприяння розвитку музично-художньої спрямованості. Важливо, щоб вольовий вплив диригента супроводжувався вольовою взаємодією між ним та хором. Авторитет хорового диригента в колективі сприяє творчому становленню групи, створюючи оптимальні умови для музичної реалізації творчих задумів (Костенко, Шумська, 2019).

Надзвичайно важливою складовою успішного керівництва хором є диригент з сильною волею, який має здатність ставити перед собою великі цілі, приймати значущі рішення та реалізовувати їх у професійній, виконавчій та вокально-хоровій діяльності. Вміння впоратися з негативними емоціями та подолання перешкод є ключовими аспектами забезпечення успішності роботи диригента з хором. Дослідження підтверджує, що хоровий диригент зі слабкими вольовими якостями не може досягти значущих результатів у керівництві хором. Через такі умови ефективна співпраця та досягнення творчих цілей ускладнюються, що негативно впливає на музичну діяльність хорового колективу (Бойко, 2019). У зв'язку з цим необхідно відзначити, що високий рівень вольових якостей у хорового диригента є ключовим фактором для досягнення успіху у роботі з хором та розвитку виконавців відповідних музичних здібностей та професійної майстерності.

У диригентському виконавстві всі якості повинні перебувати у певній взаємодії і рівновазі. Вольовий вплив хорового диригента включає два основних аспекти: образний вплив жесту, що ілюструє музичний твір, та внутрішньо-активний вплив, який спрямований на формування емоційного стану виконавців (Доронюк, Серганюк, Серганюк, 2010). Для хорового диригента особливе

значення має сила волі, яка необхідна для організації роботи з колективом та впливу на кожного виконавця, зокрема з різним характером та темпераментом. Психологічна складова диригентсько-педагогічної підготовки включає в себе розуміння психологічних особливостей та потреб хорового колективу, а також вміння створювати психологічно комфортну атмосферу під час репетицій та виступів.

Вольовий стан та здатність до самоконтролю є важливими чинниками, що допомагають диригенту досягати успіху в хоровій практиці. Вокально-хорова діяльність, яка є особливим видом колективної творчості, сприяє формуванню вольових якостей у виконавців та хорового диригента, де даний процес включає перевтілення, самоконтроль і корекцію музичних дій, що є ключовими складовими успішної вокально-хорової діяльності (Волкова, 2016).

На основі проведеного аналізу, можемо відзначити, що основними факторами удосконалення диригентсько-психологічної підготовки студентів є систематичність у вивченні психологічних аспектів, практика в управлінні хором та постійне самовдосконалення для результативної взаємодії з музикантами. Ключовим чинником удосконалення диригентсько-психологічної підготовки студентів є глибоке розуміння психологічних аспектів взаємодії між диригентом і музикантами, що включає в себе усвідомлення психологічних потреб і особливостей кожного виконавця. Практичний досвід у керуванні хором надає можливість студентам відточувати свої навички в реальних ситуаціях та адаптувати їх до різних музичних груп. Крім того, постійне самовдосконалення у взаємодії з музикантами, а також активний пошук нових методик і підходів до роботи з колективом, сприяє підвищенню ефективності диригентської діяльності та розвитку професійних компетенцій.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження визначено, що конвергентний підхід до сутності та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів – здобувачів вищої музично-педагогічної освіти дозволяє врахувати комплексний характер цього процесу та важливість забезпечення комунікативних компетенцій. Встановлено, що конвергентний підхід до психологічної підготовки майбутніх диригентів базується на інтеграції музичної та психологічної компетенцій з метою створення сприятливого середовища для творчого розвитку хорового колективу, що у свою чергу вимагає від диригента не лише вольового керівництва, але й розвинених

комунікативних навичок та розуміння психологічних аспектів сприйняття музики. Встановлено, що успішна психологічна підготовка майбутніх диригентів включає в себе не лише засвоєння теоретичних знань, а й практичну роботу з управлінням музичним колективом. Діяльність на концертних та конкурсних заходах сприяє формуванню стресостійкості та розвитку критичного мислення у студентів.

Подальших розвідок потребує дослідження впливу різних методів навчання на формування психологічних компетенцій у майбутніх диригентів. Адже додаткові дослідження можуть розкрити оптимальні стратегії та підходи, які сприятимуть ефективнішому розвитку здобувачів вищої освіти. Крім того, важливо дослідити вплив різних педагогічних методик на формування психологічної

стійкості та самовпевненості у майбутніх диригентів в ході їхньої професійної діяльності. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні області вивчення та обрання напрямків та змісту психологічної підготовки майбутніх диригентів до роботи з різними типами хорових колективів та аналізі впливу різних чинників, таких як музичний досвід, особистісні особливості та стиль лідерства диригента, на його успішність у роботі з колективом. Крім того, важливим аспектом є вивчення впливу сучасних технологій на психологічну підготовку майбутніх диригентів, таких як використання віртуальної реальності або онлайн-навчання, оскільки такі дослідження можуть сприяти подальшому розвитку методик та програм підготовки диригентів і вдосконаленню їх професійної майстерності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федорець В.М. Конвергентна концепція компетентності як спосіб для розкриття феноменології буття в здоров'язбережувальній діяльності вчителя фізичної культури. *Вісник післядипломної освіти. «Серія «Педагогічні науки»*, 2019, Випуск 9(38), С. 154–206.
2. Clack J.A. Patterns and processes in the early evolution of the tetrapod ear. *Journal of Neurobiology*, 2002, 53, pp. 251–264.
3. Ericsson K.A., Pool R. *Peak: Secrets from the New Science of Expertise*, Eamon Dolan / Houghton Mifflin Harcourt, 2016.
4. Levitin D.J. *This is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession*, Kindle edition, 2006.
5. Deutsch D. (Ed.). *The psychology of music* (3rd ed.). Elsevier Academic Press. 2013.
6. Сулаєва Н. В. Неформальна мистецька освіта майбутніх учителів у художньо-творчих колективах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2014. 591 с.
7. Сулаєва Н. В. Неформальна мистецька освіта як засіб соціалізації майбутнього педагога. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. пр. Серія: Педагогіка та психологія*. Чернівці : ЧНУ, 2009а. Вип. 449–450.
8. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
9. Сулаєва Н. В. Православна духовна музична освіта в Україні: формальні й неформальні ознаки. *Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти та освіти дорослих НАПН України ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка ; гол. ред. М. І. Степаненко*. Київ ; Полтава, 2015. Вип. 12. С. 104–116.
10. Сулаєва Н. В. Формування моральності майбутнього педагога в системі неформальної мистецької освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2009б. № 10 (99). С. 45–49.
11. Змістовий складник формальної професійної освіти вчителів музичного мистецтва (І освітній рівень) : монографія / ПНПУ імені В. Г. Короленка ; Н. В. Сулаєва, Г. С. Левченко, О. О. Лобач та ін. К. : Талком, 2020. 294 с.
12. Максимова О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. *Молодь і ринок*. 2016. № 5. С. 59–63.
13. Костенко Л. Ю., Шумська Л. Ю. Методика викладання хорового диригування : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 145 с.
14. Бойко В. Г. Специфіка професійної діяльності диригента академічного хор. *Культура України. Серія : Мистецтвознавство*. Харків : ХДАК, 2019. Вип. 63. С. 8–18.
15. Доронюк В., Серганюк Л., Серганюк Ю. Диригент шкільного хору: навч. посіб. / В.Доронюк. Івано-Франківськ, 2010. 45 с.
16. Волкова Ю.І. Формування художньо-комунікативних умінь майбутніх учителів музики і хореографії: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» 2016. 20 с.

REFERENCES

1. Fedorets V.M. (2019). Konverhentna kontseptsiia kompetentnosti yak sposib dlia rozkryttia fenomenolohii buttia v zdoroviazbereshuvalnii diialnosti vchytelia fizychnoi kultury. [The convergent concept of competence as a way to reveal the phenomenology of being in the health-preserving activity of a physical culture teacher.]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. «Seriiia «Pedahohichni nauky»*, Vypusk 9(38), pp. 154–206. [in Ukrainian].
2. Clack J.A. (2002). Patterns and processes in the early evolution of the tetrapod ear. *Journal of Neurobiology*, 53, pp. 251–264 [in English].

3. Ericsson K.A., Pool R. (2016). *Peak: Secrets from the New Science of Expertise*, Eamon Dolan / Houghton Mifflin Harcourt [in English].
4. Levitin D.J. (2006). *This is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession*, Kindle edition [in English].
5. Deutsch D. (Ed.). (2013). *The psychology of music* (3rd ed.). Elsevier Academic Press [in English].
6. Sulaieva N. V. (2014). Neformalna mystetska osvita maibutnikh uchyteliv u khudozhno-tvorchykh kolektyvakh. [Informal art education of future teachers in artistic and creative collectives]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. Kyiv. 591 p. [in Ukrainian].
7. Sulaieva N. V. (2009a). Neformalna mystetska osvita yak zasib sotsializatsii maibutnoho pedahoha. [Informal art education as a means of socialization of the future teacher]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho un-tu : zb. nauk. pr. Seriia: Pedahohika ta psykholohiia*. Chernivtsi : ChNU, Vyp. 449–450. [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhenia Kontseptsii natsionalnopatriotychnoho vykhovannia ditei i molodi, Zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi ta metodychnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. (2015). [On the approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, Measures regarding the implementation of the Concept of national-patriotic education of children and youth and methodical recommendations on national-patriotic education in general educational institutions]. Nakaz MON Ukrainy vid 16.06.2015 № 641. Retrieved from: [http://osvita.ua/legislation/ Ser_osv/47154/](http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/) [in Ukrainian].
9. Sulaieva N. V. (2015). Pravoslavna dukhovna muzychna osvita v Ukraini: formalni y neformalni oznaky. [Orthodox spiritual musical education in Ukraine: formal and informal features]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii : zb. nauk. pr. / In-t ped. osvity ta osvity doroslykh NAPN Ukrainy ; Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka ; hol. red. M. I. Stepanenko*. Kyiv ; Poltava. Vyp. 12. S. 104–116. [in Ukrainian].
10. Sulaieva N. V. (2009b). Formuvannia moralnosti maibutnoho pedahoha v systemi neformalnoi mystetskoï osvity. [Formation of morality of the future teacher in the system of informal art education]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. № 10 (99). S. 45–49. [in Ukrainian].
11. Sulaieva N. V., Levchenko H. S., Lobach O. O. (2020). Zmistovyi skladnyk formalnoi profesiinoï osvity vchyteliv muzychnoho mystetstva (I osvitnii riven). [The content component of the formal professional education of music teachers (I educational level)]. *PNPU imeni V. H. K. : Talkom*. 294 s. [in Ukrainian].
12. Maksymova O. (2016). Komunikatyvna kompetentnist vchytelia pochatkovoï shkoly. [Communicative competence of primary school teachers]. *Molod i rynek*. № 5. pp. 59–63 [in Ukrainian].
13. Kostenko L. Yu., Shumska L. Yu. (2019). Metodyka vykladannia khorovoho dyryhuvannia. [Methodology of teaching choral conducting]: navch. posib. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia. 145 p. [in Ukrainian].
14. Boiko V. H. (2019). Spetsyfika profesiinoï diialnosti dyryhenta akademichnoho khor. [The specifics of the professional activity of the conductor of the academic choir.]. *Kultura Ukrainy. Seriia : Mystetstvoznavstvo. Kharkiv : KhDAK*, Vyp. 63. pp. 8–18. [in Ukrainian].
15. Doroniuk V., Serhaniuk L., Serhaniuk Yu. (2010). Dyryhent shkilnoho khoru. [Conductor of the school choir]: navch. posib. / V. Doroniuk. Ivano-Frankivsk, 45 p. [in Ukrainian].
16. Volkova Yu. I. (2016). Formuvannia khudozhno-komunikatyvnykh umin maibutnikh uchyteliv muzyky i khoreografii. [Formation of artistic and communicative skills of future teachers of music and choreography]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka muzychnonavchannia». 20 p. [in Ukrainian].